

A detailed oil painting of Maria Theresa, the Empress of Austria. She is depicted from the chest up, wearing an elaborate 18th-century gown with a lace collar and a large, ornate brooch. Her hair is styled in a high, powdered wig, and she wears a tiara and large earrings. The background is dark and indistinct.

Vladimír Liška

ária Terézia

Najmocnejšia panovníčka Európy

Mária Terézia: Najmocnejší panovníčka Európy

Vyšlo aj v tlačovej podobe

Objednať môžete na
www.xyz.sk
www.albatrosmedia.sk

Vladimír Liška
Mária Terézia: Najmocnejší panovníčka Európy – e-kniha
Copyright © Albatros Media a. s., 2017

Všetky práva vyhradené.
Žiadna časť tejto publikácie nesmie byť rozširovaná
bez písomného súhlasu majiteľov práv.

ALBATROS MEDIA a.s.

Vladimír Liška

ária Terézia

Najmocnejšia panovníčka Európy

OBSAH

Prológ	7
Kapitola 1. Prelúdiá mladosti	17
Kapitola 2. Bojovníčka o trón	37
Kapitola 3. Mystériá baroka	61
Kapitola 4. Čudesná kauza baróna von Trencka	85
Kapitola 5. Zložitý svet vladárky	109

Kapitola 6.	
Osvietená panovníčka – pravda alebo mýtus?	125
Kapitola 7.	
Sedemročná vojna	143
Kapitola 8.	
Svetlá a tiene sobášnej politiky	153
Kapitola 9.	
Boh, viera, zázraky a cirkev	161
Kapitola 10.	
Mária Terézia a české krajiny	171
Kapitola 11.	
Do náručia smrti	189
Epilóg	199
Preklad použitých prameňov a literatúry	203

Prológ

Rakúska panovníčka Mária Terézia (1717 – 1780) je z mnohých dôvodov dodnes považovaná za jednu z najvýznamnejších vladárskych osobností 18. storočia. Prezývali ju „Veľká matka Rakúska“. Zdedenú habsburskú ríšu počas svojej vlády dokázala vymaniť z hospodárskeho a spoločenského úpadku a premenila ju na silný centralizovaný štát, ktorý sa stal jednou z rozhodujúcich veľmocí na európskom kontinente. Veľkou matkou však naozaj bola – svojmu manželovi Františkovi I. Štefanovi Lotrinskému (1708 – 1765) porodila celkovo šestnásť detí, jednásť dcér a päť synov, dospelosti sa však dožilo len desať z nich (šesť dcér a štyria synovia). Je známe, že o svoje deti sa vždy príkladne starala a nikdy neprestala sledovať ich ďalšie životné osudy.

Cesta k dosiahnutiu premeny rakúskej ríše na modernú centralizovanú monarchiu nebola pre Máriu Teréziu jednoduchá, pretože jej štyridsaťročnú vládu niekoľkokrát poznačili vojny

s pruským kráľom Fridrichom II. Veľkým (1712 – 1786), ktorého považovala za svojho úhlavného nepriateľa a z hĺbky duše ho väčšinu svojho života nenávidela, aj keď sa s ním osobne nikdy nestretla.

Na tejto jej antipatii k všetkému pruskému nič nezmenil ani ústretový postoj jej syna Jozefa II., ktorý bol v roku 1764 korunovaný za rímsko-nemeckého kráľa a od roku 1765 sa stal spoluvládárom a neskôr sa usiloval o zlepšenie vzťahov Rakúska k Prusku.

Mária Terézia sa narodila (13. 5. 1717) do veľmi pohnutého obdobia našich dejín, ktoré sa v Čechách niesli v znamení poslednej vlny rekatolizácie pod vedením katolíckeho rádu Tovarišstva Ježišovho (jezuitov). Medzi jezuitskými misionármi obzvlášť vynikal páter Antonín Koniáš (1691 – 1760), ktorého misijné pôsobenie sa začalo okolo roku 1720 a pokračovalo aj počas vlády Márie Terézie do roku 1759.

Zároveň to bolo obdobie cirkevného tmárstva, keď nielen mnohí predstavitelia katolíckeho kléru a šľachty, ale aj poddaní verili v existenciu čarodejníctva, vampírizmu a ďalších povier a predsudkov. S týmito pozostatkami stredovekého spôsobu myslenia sa neskôr musela Mária Terézia vyrovnáť, a to sa napríklad premietlo aj do súdnych a ďalších reforiem, ktoré v rakúskej monarchii presadila.

Česko (vrátane Prahy) bolo až do roku 1740 viedenskou vládou prehliadané, aj keď popri Sliezsku tvorili významnú hospodársku základňu habsburskej ríše, a to nielen vysokými daňo-

vými odvodmi, ale aj postupným zavádzaním manufaktúrnej výroby a iných podnikateľských aktivít českej šľachty a mešťianstva. Politický význam Prahy a českých krajín sa po roku 1740 vo vojnách o habsburské dedičstvo dostal znova do popredia, pretože bolo zrejmé, že víťaz, ktorý by ovládol Prahu, si zároveň mohol zaistiť aj vládu nad Českým kráľovstvom.

V roku 1741 sa to podarilo bavorskému kurfirstovi Karlovi Albrechtovi, ktorého časť českých stavov prehlásila za českého kráľa. Bol to však len dočasný úspech, po roku sa vojská bavorského kurfirsta, tvorené predovšetkým francúzskymi žoldniermi, dali z Prahy i z Čiech na ústup pred rakúskou armádou, ktorú sem Mária Terézia vyslala s cieľom očistiť zem od bavorsko-francúzskej okupácie. Na jar v roku 1743 bola následne v Prahe korunovaná za českú kráľovnú.

Dodnes je obdivuhodné, ako dokázala vojenskými i diplomatickými aktivitami úspešne brániť habsburskú monarchiu pred rozvratom, ktorý jej predovšetkým v začiatkoch vlády hrozil. Neskôr toto svoje štátnické umenie ešte niekoľkokrát zopakovala, najmä v prípadoch expanzívnych vpádov vojsk už zmieneného pruského kráľa Fridricha II.

Tým okolitému svetu nielen dokázala, že je silnou panovníčkou osobnosťou, ale aj to, že si aj v kritických okamihoch ohrozenia vie zachovať rozvahu a chladnokrvnosť. Krok za krokom tak rástla a stávala sa rešpektovanou vladárkou, ktorej hlavná prednosť spočívala v tom, že vopred dokázala odhadnúť svoje možnosti.

Do akej miery bola v českých krajoch obľúbená, je dnes sporné, veď počas jej vlády sa Čechy, Morava a Sliezske niekoľkokrát zmenili na dôležité vojnové bojiská. V roku 1743 sa v pražskom Svätovítskom chráme síce nechala korunovať za českú kráľovnú, ale potom českú metropolu krátko navštívila až v súvislosti s vojenskými manévrami v roku 1754, a to bolo aj naposledy.

O ďalšej návšteve Čiech ešte uvažovala v roku 1765, avšak nečakaná smrť jej manžela Františka Štefana Lotrinského tento plán zmarila.

Rakúsko-pruské vojny určite pre českú šľachtu znamenali veľké výdaje a pre poddaných neprijemné vojenské odvody a biedu, spojenú s ťažkou prácou. Zároveň bola do škôl povinne zavedená nemčina, čo zapríčinilo odnárodňovanie určitej časti českej spoločnosti.

Všetky tieto kroky boli v českom prostredí nepopulárne, je ich však potrebné vnímať v oveľa širších dobových súvislostiach, pretože mali svoj opodstatnený a logicky zdôvodniteľný význam vychádzajúci z utilitarnej koncepcie jednotného rakúskeho štátu, ktorú Mária Terézia a jej syn a neskorší spoluvládca Jozef II. presadzovali.

Dnes nie je medzi historikmi pochyb o tom, že reformy tejto habsburskej panovníčky položili základy novodobého Rakúska. Jej vláda k Českému kráľovstvu, tvoriacemu súčasť dedičných krajín habsburskej monarchie, nebola príliš priaznivá, napriek tomu sa práve tereziánskymi reformami dotkla českých krajín

úplne zásadným a z pohľadu nadchádzajúceho vývoja pozitívnym spôsobom.

Už len to, že sa deti poddaných mali povinne učiť čítať, písať a počítať, bol čin, ktorý do budúca výrazne znižoval počty negramotných obyvateľov na zaostalom vidieku. Jej reformy vyššieho školstva boli najviac zamerané na výchovu a vzdelávanie odborníkov najrôznejších priemyselných a vedeckých odborov, čo do budúca znásobovalo počty vzdelanej inteligencie.

Na druhú stranu nie je treba dopady týchto reformných krokov Márie Terézie na vtedajšiu spoločnosť preceňovať, pretože sa dotýkali predovšetkým jej bohatsšej časti. K aktívnemu reformnému prelomu prišlo až počas vlády jej syna Jozefa II. (vládol 1780 – 1790), ktorý svojimi dôležitými panovníckymi výnosmi (napríklad patent o zrušení nevoľníctva a tolerančný patent) otvoril cestu k českému národnému obrodeniu. Jozef II. tak dokončil veľké dielo Márie Terézie v duchu osvietenského absolutizmu, s ktorým sa ako spoluvládca svojej matky úplne stotožňoval. Panovníčka však synove reformné nadšenie považovala za príliš extrémne a unáhlené, čo na sklonku jej života viedlo k ich vzájomným sporom.

Počas dvadsiatich rokov (1736 – 1756) bola Mária Terézia celkovo šesťnásťkrát tehotná, a pritom musela plniť svoje štátnické povinnosti. Už tento fakt budí úctu a je svedectvom výnimčnosti jej osobnosti. Svoje deti nikdy nezanedbávala, a aj keď bola nútená riešiť veľmi zložité politické problémy, dbala na ich dobrú výchovu a kvalitné vzdelanie. Určite k tomu prispelo aj to, že sa

vydala za muža, ktorého hlboko milovala, čo bolo v tej dobe niečo celkom unikátne. Jej manžel, lotrinský vojvoda František Štefan, bol jej dôležitou oporou a po jeho smrti v roku 1765 už zostala až do konca svojho života vdovou.

Mária Terézia býva niekedy zaraďovaná medzi osvietené panovníčky, ale jej „osvietenosť“ nepramenila z novátorskej francúzskej filozofie, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať.

Sama totiž považovala ideológiu francúzskych osvietencov pre rakúsku monarchiu za príliš nebezpečnú. Podľa jej presvedčenia podryvali svojimi kritickými postojmi voči cirkvi a panovníckemu absolutizmu základy kresťanskej spoločnosti. Ak s niektorými ich názormi súhlasila, bolo to tak len vtedy, keď neboli v rozpore s jej vlastným reformným pragmatizmom, ktorý sa dá lepšie charakterizovať ako osvietenský konzervatizmus.

Arcivojvodkyňa rakúska, kráľovná česká i uhorská a manželka cisára Svätej ríše rímskej Mária Terézia stála v čele habsburskej monarchie dlhých štyridsať rokov a vždy za všetkých okolností hájila predovšetkým záujmy habsburskej dynastie. Inak to ani byť nemohlo, zachovanie rodového dedičstva patrilo k základným cieľom politiky aj u iných panovníkov a Habsburgovci patrili medzi najstaršiu vladársku dynastiu v Európe. Táto okolnosť bola určite aj veľkou motiváciou pre to, aby Mária Terézia pristupovala k svojej vláde s príkladnou zodpovednosťou. Svojim nástupcom jednoducho chcela odovzdať silný a prosperujúci štát, ktorý by sa stal významnou európskou mocnosťou. A to sa jej tiež do veľkej miery podarilo.

V tomto svojom úsilí však nebola sama. Jej dôležitou devízou bolo určite to, že sa dokázala obklopovať vzdelanými ľuďmi, ktorí sa stali jej radcami a ktorým plne dôverovala. Jedno z tajomstiev jej panovníckych úspechov spočívalo v tom, že dokázala načúvať svojim radcom, riadiť sa ich názormi, aj keď si konečné rozhodnutia vyhradzovala pre seba. Prednosťou Márie Terézie bola určitá opatrnosť, spočívajúca v dôslednom zvažovaní prospešnosti vlastných rozhodnutí pre zlepšenie chodu celej monarchie a jej hospodárskej a politickej stability, neustále narušovanej vojnami, ktoré však z pohľadu Rakúska boli vojnami obrannými – či už išlo o Turkov, alebo o pruské agresie, ktorým bola nútená čeliť.

Ale v pozadí tohto všetkého stála Mária Terézia aj ako žena a človek so všetkými kladmi a zápormi, radosťami a starosťami, obavami aj víziami tvoriacimi jej vnútorný svet, v ktorom sa ako odchovančka barokovej epochy pohybovala, čo ovplyvňovalo aj spôsob jej myslenia.

Tým sa do popredia dostáva otázka, aká vlastne Mária Terézia bola, čím sa vo svojom konaní riadila a aké hodnoty vyznávala. Tu pred nami z ničoho nič vystupuje pomerne zložitá osobnosť, v mnohých ohľadoch aj rozporuplná a nesúca bremeno moci, ktoré ju zaväzovalo i zväzovalo.

V živote Márie, naplnenom mnohonásobným materstvom, boli okamihy obáv, nádejí, triumfov i sklamaní, okamihy veselosti i smútku, váhania i rozhodných činov. To všetko ju robilo pred jej najbližším okolím veľmi ľudskou, ba čo viac – dlho i charakteristickou osobnosťou.

Historici obdobie vlády Márie Terézie dodnes považujú za prelomové obdobie, kedy rakúska monarchia v mnohých smeroch nastúpila cestu prekonania duchovného tmárstva a ďalších prežitkov hlbokkej minulosti, ktoré boli pozostatkom stredovekej stavovskej sústavy, prejavujúcej sa od prvej polovice 18. storočia kontraproduktívne i spiatočnícky, čo malo za následok postupujúci rozklad celej habsburskej ríše.

Mária Terézia však tento úpadok zastavila a položila základy modernizovanej ríše, ktorá sa o pár desiatok rokov neskôr stala výraznou mocensko-politickou silou Európy. Táto panovníčka upevnila autoritu Habsburgov vo chvíli, keď hrozilo jej vážne oslabenie.

Neskoršia česká histografia k nej však väčšinou zaujímala iné postoje a oveľa pozitívnejšie hodnotila vladársky prínos jej syna a nástupcu Jozefa II. Prečo to tak bolo a či bola táto ambivalencia oprávnená a objektívna, na to sa rovnako snaží nájsť odpoveď táto kniha. V čom bola Mária Terézia výnimočná a v čom naopak zaostávala v očakávaniach ľudu, ktorému vládla? Aké tajomstvá jej života zostávajú neobjasnené alebo nepochopené? A je neskorší mýtus o „zlatom veku“ habsburskej monarchie za jej panovania odrazom skutočnosti, alebo išlo len o umelo vytváranú gloriolu spojenú s kultom jej osoby?

V hľadaní odpovedí na tieto a mnohé ďalšie otázky, súvisiace s Máriinou vládou, je možno skryté niečo, čo sa doteraz nepodarilo úplne pochopiť a správne zhodnotiť. Niet divu, veď nás od nej delí priepasť troch storočí a dobové dokumenty a ďalšie

písomnosti, ktoré sa z jej časov dochovali, neobsahujú zďaleka všetko, čo by sme si o tejto panovníčke želali vedieť.

To ale neznamená, že toho o Márii vieme málo, v jej prípade je to skôr naopak. Napriek tomu je však pre literátov a historikov stále výzvou. Už len preto, že sa sama na sklonku života zmietala v pochybnostiach, či toho pre svoj štát urobila dosť alebo málo a či bola pre svoje národy tým, čím vždy chcela byť – teda dobrou matkou. Pravdou je, že nie vždy sa jej to darilo, o čom svedčia vzbury poddaných v Uhorsku alebo v Čechách, ktoré prikázala tvrdo potlačiť vojskom.

Tieto vzbury však neboli namierené proti jej osobe, ale predovšetkým proti svojvôli vrchnosti, ktorá bola na svojich panstvách často skoro neobmedzeným vládcom. Preto sa vrchnostenské právomoci snažila svojimi reformami obmedziť, aby zabránila aspoň tým najhorším excesom majiteľov panstiev a ich úradníkov voči poddaným.

Poodhrnúť závoj minulosti takej vzdialenej je vždy veľkým dobrodružstvom a nikdy neviete, čo vás čaká. Dokonca aj keď je človek presvedčený, že ho už nič nemôže prekvapiť, veľakrát zistí, že tento predpoklad býva mylný.

Keď som túto knihu začal písať, skoro som pochopil, že Mária Terézia bola živel nabitý mocnou energiou a že sa rozhodla zmeniť aspoň ten kus sveta, ktorý po svojich predkoch zdedila. A dokázala to robiť s bravúrnosťou sebe vlastnou a s pevným úsilím, plynúcim z hlbokého presvedčenia, že na to bola podivným riadením osudu vyvolená.

Nie vždy však bola úspešná a nastali aj chvíle, kedy prepadávala obavám a depresiám. Vtedy sa obracala k Bohu, bola totiž hlboko veriacou katolíčkou, a po manželovej smrti sa u nej dokonca prejavovali sklony k bigotnosti. Keď sa sama modlila, boli to možno jediné okamihy, keď sa mohla oddávať nerušenému rozjímaniu, oddelená od všetkého svetského ruchu i povinností, ktoré patrili k jej panovníckemu osudu.

Tento údel nesie pečať istej nevyrovnanosti, pretože aj ona sama sa s pribúdajúcimi rokmi menila – povahovo aj fyzicky. Preto odpoveď na otázku, aká vlastne Mária Terézia bola, nie je vôbec jednoduchá a pre mnohých súčasníkov zostáva i naďalej ženou v určitých ohľadoch tajomnou.

Nezostáva nič iné, len sa pokúsiť preniknúť za oponu vzdialeného času a tam túto odpoveď hľadať. Možno bude mnohoznačná a zrejme i komplikovaná. Ale tak to už pri slávnych a významných osobnostiach histórie býva.

Kapitola 1.

Prelúdiá mladosti

Narodenie druhého potomka v máji roku 1717 očakával cisár Svätej ríše rímskej národa nemeckého Karol VI. (1685 – 1740) s veľkými nádejami. V novembri 1716 totiž zomrel jeho polročný prvorodený syn Leopold a habsburská monarchia bola opäť bez následníka trónu. Karlov zosnulý brat a predchodca, cisár Jozef I. (1678 – 1711), po sebe zanechal len dve dcéry a po smrti malého Leopolda Habsburgovcom znovu hrozilo, že ich rod vymrie po meči. Ale Karol VI. mal len tridsaťjeden rokov a šanca, že sa mu narodí nový mužský dedič, stále pretrvávala.

Uvedomelý cisár však nehodlal nič ponechať na náhodu a už v roku 1713 – ešte predtým ako splodil svojho prvého potomka – prezieravo vydal nový nástupnícky poriadok, ktorý menil doteraz platné ustanovenie o následníctve v habsburskom rode. Pôvodné následnícke práva boli v habsburskej monarchii dedičné a pre-

chádzali vždy z otca na najstaršieho syna podľa zásad primogenitúry (prvorodenosti).

Rok vydania nových zásad zrejme nebol náhodný. Vtedy totiž habsburskú monarchiu zasiahla morová epidémia, ktorá sa citeľne dotkla aj Prahy, kde tejto hroznej chorobe podľahla šestina obyvateľov. Cisára možné následky tejto epidémie vydesili, a preto

okamžite začal riešiť otázku nástupníctva. Napadlo mu, že aj on by mohol nečakane skončiť a rakúska monarchia, ktorá bola doteraz bez mužských potomkov, by sa vzhľadom na fakt, že ženy z habsburského rodu žiadne nástupnícke práva nemali, stala korisťou iných panovníkov.

Z tohto dôvodu nový nástupnícky poriadok Karola VI. , ktorý vošiel do dejín pod názvom Pragmatická sankcia, pôvodné ustanovenia o nástupníctve podstatným spôsobom menil a rozširoval. Podľa tejto novely sa dedičské práva Habsburgovcov mali do budúcnosti týkať aj ženských potomkov, kde opäť platil princíp primogenitúry.

Cisár Svätej ríše rímskej národa nemeckého Karol VI. v novom dokumente o nástupníctve, zvanom Pragmatická sankcia, umožnil tak aj ženským potomkom Habsburgovcov nástup na rakúsky trón. Bez toho, aby to tušil, predurčil tak svoju neskoršie narodenú dcéru Máriu Teréziu vládnuť nad rakúskou monarchiou.

Karol VI. povolal svojich ministrov aj členov tajnej rady, ktorá bola najvyšším poradným orgánom panovníka, a oznámil im svoju vôľu.

V prípade jeho smrti bez mužských potomkov mali byť všetky dedičské nároky prenesené v priamej vladárskej línii na jeho manželské dcéry, v druhej línii potom na dcéry jeho zosnulého brata Jozefa I. a v tretej línii na dcéry jeho otca Leopolda I. – teda Karolove sestry –, a to vždy na najstaršiu z nich.

Tieto ustanovenia však boli platné len pre rakúsku monarchiu, pretože nástupnícky poriadok cisárov Svätej ríše rímskej národa nemeckého z dedičských práv ženy striktné vylučoval a v nemeckej ríši nebola žiadna vôľa ho meniť. Titul a trón rímsko-nemeckých panovníkov nebol navyše dedičný a voľba rímsko-nemeckých kráľov a cisárov podliehala iným pravidlám (voľbe ríšskymi kurfirstami) bez ohľadu na to, že Habsburgovci boli vládcami Svätej ríše rímskej národa nemeckého nepretržite už od roku 1440.

Neskorším presadením pragmatickej sankcie sledoval Karol VI. jediný cieľ – zaistiť do budúcnosti vladárske postavenie Habsburgovcov v dedičných krajinách a zachovať celistvosť a nedeliteľnosť rakúskej monarchie, ktorej jadro tvorili rakúske krajiny, České kráľovstvo a Uhorsko. Vydanie pragmatickej sankcie ešte v čase, keď bol Karol VI. bezdetný, svedčí o tom, že išlo z jeho strany len o preventívne opatrenie, ktoré s budúcou panovníčkou Máriou Teréziou nemalo vôbec nič spoločné.

Stavovské snemy jednotlivých krajín habsburskej monarchie nový nástupnícky poriadok počas rokov 1720 – 1722 prijali bez problémov, pretože mimoriadny význam získala pragmatická sankcia až vtedy, keď začínalo byť jasné, že sa Karol VI. mužského potomka už nedočká.

Cisárovo očakávanie, že sa mu v máji roku 1717 narodí nový dedič habsburského trónu, sa totiž nesplnilo. Namiesto syna prišlo na svet dievča, ktoré dostalo meno Mária Terézia.

Sklamanie z narodenia dcéry čoskoro pominulo, pretože Karolova manželka Alžbeta Kristína Brunšvicko-Wolfenbüttel-ská (1691 – 1750) po necelom roku opäť otehotnela. V septembri roku 1718 sa však narodila ďalšia dcéra Mária Anna (1718 – 1744).

Na ďalšieho potomka musel Karol VI. čakať dlhých šesť rokov. Jeho žena mala vyše tridsať rokov, keď v roku 1724 porodila dievčatko Máriu Amáliu. Tá sa dospelosti nedočkala. Zomrela iba v šiestich rokoch.

Cisárovnú veľmi trápilo, že rodí samé dcéry, a robila všetko pre to, aby znovu otehotnela. Ale všetko to úsilie bolo márne, napriek tomu, že podstupovala najrozličnejšie liečebné kúry, ktoré jej mali pomôcť. Na radu akéhosi šarlatána určitý čas dokonca pila i mnoho vína, až hrozilo nebezpečenstvo, že sa z nej stane notorická alkoholička.

Po smrti najmladšej dcéry Márie Amálie sa cisárovná v roku 1732 rozhodla situáciu radikálne riešiť. Lekári jej odporučili pobyť v Karlových Varoch, pretože mali podozrenie, že jej po štvrtom